

ПРЕВЕНТИВНА РОЛЬ САМОВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Н.В. Скробач, О.А. Шаповал, В.Ю. Вишиванюк, В.О. Петрина

Івано-Франківський національний медичний університет

Scrobach1957@ukr.net

PREVENTIVE ROLE OF SELF-CULTIVATION IN PERSONALITY FORMATION

N.V. Skrobach, O.A. Shapoval, V.Yu. Vyshyvanyuk, V.O. Petryna

Ivano-Frankivsk National Medical University

Резюме. Спроба об'єднати фактори, що зумовлюють процес розвитку особистості, у провідні блоки на основі їх спорідненості дозволяє, з одного боку, значно розширити поле для дослідження, а з іншого – дає можливість на основі загальних теоретичних положень більш глибоко і ґрунтовно дослідити окремі підсистеми загальної системи факторів. Між групою об'єктивних факторів (природні, соціальні) та таким суб'єктивним фактором, як власне природа особистості, чільне місце посідає такий об'єктивно-суб'єктивний фактор, як духовність. З одного боку, її стан та зміст зумовлені об'єктивними факторами, а з іншого – форми її прояву мають суб'єктивний характер. Аналіз рівня розвитку особистості на цьому етапі дозволяє визначити позитивний та негативний результати процесу виховання, обрати та апробувати шляхи корекції поведінки вихованців.

Виявлення та наукове обґрунтування основних тенденцій взаємодії провідних блоків системи факторів формування особистості дозволяє визначити та науково обґрунтувати найбільш ефективні шляхи превентивної прояву особистості в негативних формах її поведінки. Ще один шлях полягає в зміні, за допомогою уяви, інформації що надходить. У даному випадку невротична реакція полягає в зміні ситуації таким чином, щоб поразки та неуспіхи не могли поставити під сумнів переконання особи у своїй величч. З цією метою досить, наприклад, уявити себе талановитою людиною, якій заступають шлях і яку не визнають або якій шкодять заздрісні посередності і зрадлива доля. Раціональне мислення змінюється ірраціональним, яке визнає бажане і приємне за дійсне. Ідеальне «я» ототожнюється з реальним «я». Самовиховання в такому разі стає зайвим, індивід послуговується лише уявою.

Ключові слова: самовиховання, особистість, самовдосконалення, превентивізація, духовність.

Abstract. An attempt to combine the factors determining the process of personality development into the principal blocks based on their relationships allows, on the one hand, for significant expanding the area of research and, on the other hand, for more thorough and deeper investigating specific subsystems of the factor system based on general theoretical provisions. Among the group of objective factors (natural, social) and a subjective factor such as the very nature of personality, the centerpiece is spirituality as an objective and subjective factor. On the one hand, its state and essence are determined by objective factors; on the other hand, the forms of its expression are of a subjective nature. The analysis of the level of personality development at this stage provides an opportunity to determine the positive and negative results of the educative process, as well as to select and evaluate the methods of correcting students' behavior.

Identifying and scientific substantiating the main trends in the interaction of the principal blocks in the system of factors determining personality formation allow for determining and scientific substantiating the most effective methods for preventing negative forms of personality behavior. Another way is to change information obtained, using the imagination. In this case, the neurotic response consists in changing the situation in a way that excludes the questioning of person's belief in their greatness due to their defeats and failures. For this purpose, the individual should imagine themselves being a talented person whose path is blocked and who is not recognized or is harmed by envious mediocrities and fallacious fate. Rational thinking is changed to irrational that accepts desirable and pleasant as reality. The ideal self is identified with the actual self. In this case, self-cultivation is useless, the individual uses their imagination only.

Keywords: Self-Cultivation; Personality; Self-Improvement; Prevention; Spirituality.

Спроба об'єднати фактори, що зумовлюють процес розвитку особистості, у провідні блоки на основі їх спорідненості дозволяє, з одного боку, значно розширити поле для дослідження, а з іншого – дає можливість на основі загальних теоретичних положень більш глибоко і ґрунтовно дослідити окремі підсистеми загальної системи факторів. Між групою об'єктивних факторів (природні, соціальні) та таким суб'єктивним фактором, як власне природа особистості, чільне місце посідає такий об'єктивно-суб'єктивний фактор, як духовність. З одного боку, її стан та зміст зумовлені об'єктивними факторами, а з іншого – форми її прояву мають суб'єктивний характер. Аналіз рівня розвитку особистості на цьому етапі доз-

воляє визначити позитивний та негативний результати процесу виховання, обрати та апробувати шляхи корекції поведінки вихованців [1,3].

Передбачаючи, що одним з найважливіших факторів формування особистості є вона сама, її власна природа, ми розуміємо, що цей процес багато в чому залежить від самовиховання. Важливою умовою самовиховання стає самовплив, який зумовлює саморозвиток, самоформування, самовдосконалення особистості.

Поняття «саморозвиток» у психолого-педагогічній літературі розглядається в двох аспектах: саморозвиток як об'єктивний процес, властивий усім природним явищам та істотам (принцип розвитку), і як самовплив, що здійс-

нюється особистістю з метою вдосконалення самої себе.

Принцип природовідповідності виховання враховує багатогранну природу дитини – не лише її анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові, а й генетичні, національні, регіональні та інші особливості. Коли в процесі навчання та виховання нехтується або лише частково враховується природа дітей, вона «мстить» людям, суспільству втраченими можливостями: нерозвиненими задатками й нахилами, загубленими талантами, невикористаними засобами пізнання, загальмованими психічними процесами та ін. Реалізація цього фундаментального принципу вимагає враховувати і цілісну природу дитини.

На основі процесу саморозвитку здійснюється і самоформування особистості як об'єктивний підсвідомий і усвідомлений процеси [2,5].

Самовиховання, спрямоване на самовдосконалення – досить давня і вічно нова проблема, яка хвилює людину відтоді, як вона стала усвідомлювати себе, заглиблюватись у свою сутність [7].

Знання про незнання вносить неспокій у духовний світ індивіда, спонукає його піддавати сумніву повноту і вагомість знань, яку він досяг; воно збуджує приглушений спокій самозадоволеного всезнання, нещадно розкриває і роззброює неосвіченість. І водночас пробуджує потребу в новому знанні, у знищенні незнання. Таким чином, перед людиною відкривається проблемність її інтелектуальної діяльності і всього її духовного життя.

Знання, навіть досить обширні, без знань про незнання є застиглими, знаннями, які зупинились у своєму розвитку. Це знання без внутрішнього імпульсу, джерела саморозвитку. Безпроблемне знання присипляє і омертвляє пізнання. Пізнаючий суб'єкт, який прийняв логіку подібного догматичного знання, втрачає прагнення до оновлення, зупиняється в своєму розвитку. Усе це стосується не лише знань про зовнішній світ, а й самопізнання, не тільки світоставлення, а і самоставлення. Неосвіченість відносно самого себе, коли індивід не знає себе і нічого не хоче знати про це своє незнання [3,6].

Таким чином, самовиховання, спрямоване на моральне самовдосконалення особистості, можна розглядати як важливий шлях превентивації аморальних, асоціальних дій з боку виховання, а самопізнання з метою формування самосвідомості вважати однією з найважливіших умов ефективності цього процесу [5].

Самоформування особистості є однією із найскладніших проблем психолого-педагогічної науки. Самовиховання – це внутрішнє становлення людини, вихідним компонентом якого є саморозвиток, що підсилюється самознаходженням, самостановленням, самоутвердженням. Становлення особистості – постійна робота душі людини. Головний критерій виховного педагогічного впливу визначається рівнем сформованості в людини прагнення до самовдосконалення, самовиховання [2, 7].

Самовиховання – систематична робота над собою, спрямована на самовдосконалення особистості. В її особі виступають і проєктувальник, і виконавець, результат роботи тільки в новому якісному стані.

Самовиховання є інтегративною системою. Первинні, багаті чуттєвим змістом образи самого себе інтегруються в єдине цілісне утворення – в уявлення, а потім в розуміння власного «я» як суб'єкта, який відрізняється

від інших. Узагальнений образ свого «я» виражається у відповідному понятті про себе, яке не є раз і назавжди визначеним, застиглим. Йому властивий постійний внутрішній рух. Його зрілість, адекватність перевіряється і коригується практикою. Поняття про себе, про свою вартість та справжню сутність значно впливає на весь лад психіки, світосприйняття в цілому, зумовлюють головну лінію поведінки людини навіть у важких життєвих ситуаціях. Основою самовиховання є самосвідомість, яка є інтегративним процесом, який постійно розвивається, і в основі якого покладена діяльність самопізнання, що все більше ускладнюється, емоційно-ціннісні ставлення до себе і здатність регулювати свою поведінку і діяльність [1,3].

Аналіз проблеми самовдосконалення особистості, її самоформування спонукає нас у процесі розвитку національного виховання вирішити чимало завдань: визначити і звести до єдиного мінімуму обсяг знань з цього питання, які необхідні кожній людині для організації внутрішнього життя; вивчити і узагальнити досвід, пов'язаний із процесом самоформування особистості, що віками практикувався людьми різних епох і поколінь; створити й апробувати відповідну систему навчально-виховної роботи з шкільною та студентською молоддю; у всіх сферах виховної практики формувати в молодих людей потребу в самопізнанні, самоконтролі, самодисципліні, самовладанні, вчити виробляти в собі ці якості, прагнути, щоб вони застосовувались на практиці, а процес самовдосконалення став необхідним елементом духовної культури особистості, народу, держави. Між цими процесами є зв'язок, врахування якого зумовлює результативність виховання [2, 5].

Якщо виховання дитини як педагогічний процес починається з її пізнання, то самовиховання – із самоусвідомлення, усвідомлення людини себе як особистості, свого місця в суспільній діяльності людей, свого особистісного «я». Самоусвідомлення себе як фізичної сутності, яка володіє формою і іншими характеристиками і може ставати предметом самооцінки і суджень інших людей, супроводжує людину протягом усього життя. У структурному відношенні самоусвідомлення людини – це єдність трьох складових компонентів: інтелектуальної (самопізнання), емоційно-оцінювальної (самоставлення) і дієво-вольової (саморегуляція та самореалізація) [4,8].

Грунтуючись на такій основі, виховний процес, що на даному етапі здійснюється на теоретично-практичному рівні, є триединою логічною взаємопов'язаною системою: прогнозування цілей у когнітивній галузі (інтелектуальній), афективній (емоційній), дієво-вольовій (регулятивній). Ієрархічна послідовність, що зростає у процесі саморозвитку і самоформування особистості, дає можливість представити етапи саморозвитку особистісного «я» від «я»-образу до «я»-ідеального, як прогнозуючого орієнтира та кінцевого результату цілей самоформування, реалізуючи цей процес як єдину цілісність «я»-концепції. Термін «Я-концепція» вживається як збірний для визначення всієї сукупності уявлень індивіда про себе; з його допомогою охоплюються психологічні явища, пов'язані як з образом «Я», так і самооцінкою. Глобальне «Я-концепції» включає усі можливі грані індивідуальної самосвідомості. Це «потік свідомості», або почуття

власної наступності і неповторності. У ньому виділили два елементи – «Я-усвідомлююче» і «Я» як об'єкт. У реальному психічному житті ці елементи настільки злиті, що являють єдине, практично нероздільне ціле. «Я» як об'єкт існує лише в процесах усвідомлення і є змістом цих процесів настільки, наскільки людина може усвідомлювати сама себе [4, 6].

Образ «Я» - уявлення індивіда про самого себе, перша описова складова частина «Я». Такого роду самоопис (картина – «я») – це спосіб охарактеризувати неповторність кожної особистості через поєднання її окремих рис. «Я» - образ частіше представляється на інтуїтивній основі, коли людина не спирається на наукову базу в процесі самопізнання.

Уявлення про себе («Я - реальне») піддаються певним емоційно-оцінювальним судженням, на основі яких формується відповідне ставлення до себе (самооцінка), яка може бути адекватною, або неадекватною. Самооцінка – ефективна оцінка цього уявлення, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні якості образу «Я» можуть зумовити більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи засудженням. «Я - ідеальне» - рушійна сила, що спонукає особистість мобілізувати вольові зусилля і рухатись у процесі свого розвитку вперед, до передбачених цілей, які з ним пов'язані [3, 8].

Вплив «Я - ідеального» на розвиток індивіда залежить від багатьох чинників, один з яких конкретність реального ідеалу власної особи (батько, мати, ровесники, дорослі за межами власної сім'ї, герої книг, кінофільмів, актори тощо). Реальне «Я» може бути позитивним взірцем довершеності, на який орієнтується особистість, прогножуючи свої життєві цілі, а також недосяжним ідеалом, навіяним у свій час дитині батьками чи створений нею самою. У цьому випадку «Я-ідеальне» не завжди сприяє розвитку особистості до певного рівня довершеності, а навпаки, часом спотворює уявлення особистості про саму себе, власні можливості, здібності, таланти тощо. Непорозуміння, які зустрічаються на шляху до досконалості, пригнічують особистість, створюють дискомфорт, нерідко стресові ситуації та інші негативні психічні стани і навіть часом можуть виникнути порушення правових норм поведінки [4].

Справжня цінність ідеального «Я» як частина розвитку особистості залежить від його співвідношення з реальним «Я». Якщо ідеал, вважають психологи, виходить за межі наших можливостей, він перетворюється на фікцію; у такому разі не має ніякого впливу на поведінку. Буває навіть і гірше: такий ідеал починає руйнівню впливати на особистість. Наприклад, індивід, що намагається мати щось недосяжне, щодня зазнає прикрих розчарувань. Виникає ситуація, яка може спричинити втрату віри у свої сили, тривале, болісне невдоволення самим собою. На шляху превентивізації небажаних явищ у вихованні, формуванні особистості важливо обрати правильні шляхи розв'язання проблеми. У такому разі є два виходи із ситуації: перший – раціональний полягає в зниженні домагань і у пристосуванні ідеалу до своїх можливостей або в постановці перед собою реальних, більш земних цілей

на найближче майбутнє. Інший шлях має ірраціональний характер і полягає у визначенні чи точніше, припущенні того, що ідеалу вже досягнуто, що індивід і є тим, чим він хоче бути. Ця розв'язка невротична. Спочатку її дуже важко усвідомити тому, хто звик лише до логічних дій [5].

Ще один шлях полягає в зміні за допомогою уяви інформативної, що надходить. У цьому випадку невротична реакція полягає в зміні ситуації таким чином, щоб поразки та неуспіхи не могли поставити під сумнів переконання особи у своїй величч. З цією метою досить, наприклад, уявити себе талановитою людиною, якій заступають шлях і яку не визнають або якій шкодять заздрісні посередності і зрадлива доля. Раціональне мислення змінюється ірраціональним, яке визнає бажане і приємне за дійсне. Ідеальне «Я» ототожнюється з реальним «Я». Самовиховання в такому разі стає зайвим, індивід послуговується лише уявою [2].

Кожна молода людина має включати до свого ідеального «Я» певну позитивну якість, яка здебільшого ігнорується. Назвемо її організацією творчого стилю життя, який проявляється в тому, що людина переходить межу набутого досвіду в тій чи іншій галузі життєвої діяльності, збагачує світ і саму себе шляхом вчинків, виявленням ініціативи, удосконаленням певних аспектів життя [6].

Теоретичні знання зазначеної проблеми допоможуть університетському практику краще зорієнтуватись у прогнозуванні впливів, превентивізації небажаних наслідків з метою педагогічного спрямування самовиховання студентів.

Література

1. Барчій М. Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки. *Psychological Dimensions of culture, Economics, Management. Science Journal.* 2018; XI: 271-281.
2. Єрко АІ, Тимошук АВ. Особистісно-професійне становлення фахівців в умовах вищого навчального закладу. *Молодий вчений.* 2017;12.1:64-67.
3. Кириченко ВВ. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії: навчальний посібник. Ж.: ВИД-ВО ЖДУ ім. І.Франка. 2015: 110с.
4. Лозовой ВО, Єракторіна ОМ. Самовиховання, самовдосконалення особистості як засоби становлення й розгортання індивідуальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* Харків.2019;3(42):81-95.
5. Олексіна НО, Волосовець ОП, П'ятицький ЮС. Медична освіта: відповіді та виклики сучасності. *Медична освіта.* 2018; 2:36-40.
6. Скробач НВ, Шаповал ОА, Вишиванюк ВЮ, Петрина ВО. Особливості становлення студентської молоді. *Архів клінічної медицини.* 2020;2:32-34.
7. Філоненко ММ. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія. К.: Центр учбової літератури. 2019: 334с.
8. Шевчук О. Самовиховання та саморегуляція у контексті розвитку особистості студента. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2018;1:67-71.

Надійшла: 25.04.2021

Завершено рецензування: 28.04.2021

Прийнята до друку: 05.05.2021